

МЕЖУБОВСЬКИЙ Михайло Рувінович

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ВИДОЗМІНИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
у ХІХ-ХХ ст. ЯК ПРОЯВ ДІАХРОНІЧНОГО ВАРІАНТІВАННЯ МОВИ
/ на матеріалі німецьких дієслівних фразеологізмів,
що означають розумову діяльність людини /

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

Дисертацією є рукопис.

АВ 32.326

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського державного лінгвістичного університету.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
професор В.І. ГАВРИСЬ

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Л.Ф. ОМЕЛЬЧЕНКО

- кандидат філологічних наук
доцент Н.В. МЕНШКОВА

Провідна установа - Одеський державний університет

Захист дисертації відбудеться "12" травня 1995 року
о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої ради К.113.14.01.
по присудженню вченого ступеня кандидата наук у Київському
державному лінгвістичному університеті / 252150, Київ - 150,
вул. Червоноарнійська, 73 /.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці університету.

Автореферат розіслано "12" травня 1995 року.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.П. Смелякова

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00754801 (P)

AB - 300. 516

Одним з перспективних напрямків у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці є вивчення універсальї, серед яких особливий інтерес викликає варіативність як загальнономовна властивість, що справляє безпосередній вплив на розвиток мови. Про пильну увагу, що приділяється дослідниками даній проблемі, свідчить проведення двох наукових конференцій з цієї тематики у 1982 та 1988 роках.

У працях провідних радянських лінгвістів розглядалися такі аспекти варіативності, як її онтологія /В.Г.Гак, В.М.Солнцев, В.М.Телія, В.М.Ярцева/, загальні та часткові фактори варіативності /В.В.Іванов, Г.П.Нещименко, О.Б.Сиротинина, В.В.Товпенєць/, роль та місце варіативності у мові та її функціонуванні /С.Г.Бережан, Є.Г.Вишкін, Н.А.Сиром'ятникова, Н.Ю.Шведова/, типологія варіативності /В.І.Подлеська, В.С.Храковський та ін./.

Зарубіжні дослідники вивчали синтаксичну варіативність /S.Jacobson/, варіативність відношень між значенням та формою /P.Tedeschi/, теорію ситуативного варіювання /G.Turner/, зв'язок варіативності і розвитку мови /U.Weinreich/ та інші проблеми.

В усіх зазначених роботах варіативність розглядалась у синхронії. Діахронічному аспекту варіативності присвячена незначна кількість робіт на матеріалі англійської та німецької мов /Л.О.Болгова, Т.О.Росторгуєва, А.М.Трибуханчик, К.Аймер/.

Нерозробленість проблеми діахронічного варіювання фразеології у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, недостатність комплексних досліджень з цього питання у фразеології німецької мови зумовили а к т у а л ь н і с т ь даної роботи.

М е т а дослідження: на прикладі однієї групи дієслівних фразеологізмів показати особливості та тенденції розвитку

семантики та структури німецьких фразеологічних одиниць /Ф0/ з позицій діяхронічного варіювання мови.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань :

- розробка поняттєвого апарату дослідження, зокрема теоретичне обґрунтування поняття "діяхронічне варіювання фразеології" та відмежування цього процесу від подібних явищ;
- аналіз змін у плані вираження та у плані змісту фразеологічних одиниць, що зазнали діяхронічного варіювання;
- характеристика синхронного варіювання фразеології з точки зору діяхронічного варіювання.

При виборі матеріалу дисертаційного дослідження ми виходили з допущення, що чинні норми функціонування фразеологічних одиниць достатньо повно і об'єктивно відображаються у словниках /Ю.Д.Апресян, В.М.Телія/. Були відібрані найбільш авторитетні та надійні лексикографічні джерела, що охоплювали ХІХ-ХХ ст. /словники за редакцією К.Ф.В.Вандера, Г.Дроздовського, Й.Х.Кампе, Р.Клаппенбах і М.Хейне/. Словники відбирались за такими критеріями: ретельність лексикографічної розробки матеріалу, великий обсяг /3-6 томів/, однотипність /одномовні тлумачні словники/. Як додаткове джерело залучався " Німецько-російський фразеологічний словник " за редакцією Л.Е.Біновича і М.М.Гришина. Дефініції Ф0 із вищенаведених словників використовувались при аналізі еволюції семантики фразеологізмів.

Об'єктом дослідження стала група дієслівних фразеологізмів, що означають розумову діяльність людини. При цьому розумова діяльність розуміється широко: до сфери розумової діяльності віднесені Ф0, які означають різні процеси мислення / думати, розуміти /, розумові стани /знати, не знати/, потен-

ції мислення /бути дурним, розумним/. У німецькому мовознавстві ця структурно-семантична група фразеологізмів у діяхронічному аспекті не вивчалась.

Методика роботи має комплексний характер. Крім основних методів аналізу матеріалу, описового та діяхронно-порівняльного, у роботі застосовуються методи компонентного аналізу, аплікації, фразоутворювального моделювання та інші.

Наукова новизна дисертації зумовлюється тим, що вона є першою спробою дослідження діяхронічного варіювання фразеологічної системи німецької мови. Синхронне варіювання фразеологізмів розглядається у тісному зв'язку з діяхронічним варіюванням мови. Пропонуються визначення таких понять історичної фразеології як "стадія синхронних варіантів" та "діяхронічний ряд".

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її основні теоретичні положення сприятимуть подальшій розробці ключових питань діяхронічної фразеології і є внеском у розвиток теорії мовного варіювання в цілому, що становить одне з основних завдань сучасної лінгвістики.

Практична цінність виконаного дослідження полягає у можливості використання його теоретичних положень та практичних результатів при створенні підручників та навчальних посібників з фразеології та історії німецької мови, у науково-дослідницькій роботі та лексикографії, у практиці вивчення німецької мови.

Апробацію роботи здійснено на засіданнях кафедри німецької філології КДПІМ /КДЛУ/, секції "Германістика" /Лейпцізький університет, 1994/, регіональній конференції "Методичні та лінгвістичні основи викладання іноземної мови у не-

"мовних вузах" /Донецький університет, 1991/, на науково-практичних конференціях молодих вчених, на науково-теоретичній конференції з лінгвістики тексту /Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, 1992,1993/.

П о л о ж е н н я , щ о в и н о с я т ь с я н а
з а х и с т :

1. Діахронічне варіювання ФО - один із способів розвитку фразеологічного фонду мови, безперервний процес його історичних перетворень, постійного відбору варіантів, які найбільш адекватно відображають потреби носіїв мови, при якому, незважаючи на різні кількісні та якісні модифікації одиниць, зберігається їх діахронічна тотожність.

2. Діахронічна тотожність фразеологізму - це функціональна спільність, належність до того самого діахронічного інваріанту, властива різним за часом виникнення і функціонування варіантам однієї ФО /діахронічним варіантам/. До складу діахронічного інваріанту належать категоріальний, структурний та семантичний діахронічні інваріанти, при провідній ролі останнього.

2а. Діахронічний семантичний інваріант становить набір сем значення, який залишався незмінним та був присутнім в значеннях усіх діахронічних варіантів. Він забезпечує однакову сигніфікативну співвіднесеність діахронічних варіантів ФО та їх ідентичну значущість.

2б. Діахронічний структурний інваріант - це склад компонентів, носіїв основного семантичного та граматичного значення фразеологізмів, що збігається чи не збігається із структурною моделлю ФО.

3. Діахронічні варіанти Ф0 - семантично тотожні різновиди фразеологізму, об'єднані структурним інваріантом, які існують на різних часових зрізах та чий образ, функції та категоріальні значення збігаються.

4. Синхронне варіювання - це вияв діахронічного варіювання на певному часовому зрізі. Стадія синхронних варіантів - необхідний етап розвитку фразеологізму, що передує будь-якій зміні форми Ф0. Наявність синхронних варіантів Ф0 у мові можна розглядати як своєрідну фіксацію конкретної зміни у формі фразеологізму, яка відбувається у певний час і на даний момент ще не є завершеною.

5. В процесі діахронічного варіювання зазнають змін як форма /план вираження/, так і значення /план змісту/ фразеологізму.

5а. Діахронічне варіювання плану вираження полягає у кількісних /експлікування, імплікування/ та/або якісних /субституція та ін./ перетвореннях компонентного складу фразеологізмів. Ці зміни форми Ф0 не порушують її структурної тотожності.

5б. Діахронічне варіювання плану змісту виявляється у змінах фразеологічного значення, що не порушують семантичної тотожності фразеологізма. Подібні модифікації фразеологічного значення стосуються потенційних сем денотативно-сигніфікативного та конотативного компонентів фразеологічного значення.

Мета та завдання дисертації зумовили її структуру. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури та словників, а також додатку.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне

значення роботи, формулюється мета та основні завдання дослідження, положення, що виносяться на захист, визначається методика дослідження.

П е р ш и й розділ присвячений аналізу варіативності як універсальної властивості мови, що лежить в основі процесу варіювання. Визначаються особливості діахронічного варіювання, аналізується специфіка протікання цього процесу у фразеологічному фонді мови. У цьому розділі розробляється поняттєвий апарат роботи: уточнюються існуючі та пропонуються нові лінгвістичні поняття /діахронічний ряд, діахронічний семантичний та діахронічний структурний інваріанти та ін./. Крім того, провадиться аналіз структури вивченої групи в синхронії та діахронії, виділяються її ядро та периферія, чим уточнюється об'єкт дослідження.

Д р у г и й розділ присвячений діахронічному варіюванню плану вираження фразеологізмів, що виявлялося як у завершених кількісних /експлікування, імплікування/ та якісних /субституція, орфографічні та граматичні модифікації/ перетвореннях форми ФО, так і в змінах компонентного складу фразеологізму, що на момент лексикографічної фіксації ще не завершилися і були зафіксовані як синхронні варіанти ФО.

У т р е т ь о м у розділі розглядається діахронічне варіювання плану змісту фразеологізмів. Проведений семний аналіз фразеологічних значень вивчених одиниць. У результаті аналізу виділені відносно незавершені /перегрупування потенційних сем/ та відносно завершені /зміна ступеня інтенсивності ознаки або дії, поява або зникнення, відтінків, зміна кількості окремих значень/ перетворення фразеологічної семантики.

У в и с н о в к а х підведені основні підсумки роботи,

намічені шляхи подальшої розробки порушених питань.

Д о д а т о к містить таблицю репрезентативності різних змін у складі змішаних варіантів фразеологізмів аналізованої групи та список скорочень, використаних у дисертації.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У процесі історичного розвитку мовна одиниця може зазнавати змін, залишаючись водночас тотожною сама собі, тобто вона піддається процесу варіювання. Така здатність мовних одиниць до варіювання /їх варіативність/ є однією із загальномовних універсалій, що реалізується як у синхронії, так і в діахронії. Синхронне варіювання мовної одиниці виявляється в існуванні тотожних одна до одної паралельних форм, вихідного матеріалу для еволюції цієї одиниці. Діахронічне варіювання є способом розвитку цієї одиниці, безперервним процесом її історичних перетворень, постійного відбору варіантів, що найбільш адекватно відповідають потребам носіїв мови у кожному окремий відрізок часу.

І паралельні форми у синхронії, і історичні модифікації мовної одиниці є варіантами, тобто різними відтвореннями однієї сутності.

Належність до цієї незмінної сутності /інваріанту/, об'єднання нею усіх варіантів в контексті дослідження розуміється як тотожність. Розрізняються синхронна та діахронічна тотожність /залежно від типу об'єднаних варіантів/.

Діахронічна тотожність включає як абсолютну тотожність різних історичних проявів однієї одиниці /наявність ядра ідентичності/, яка зберігає одиницю від розпаду, так і конкретну тотожність, чи повний набір її існуючих у мові варіантів в їх

спільності та відмінностях, що є основою для подальших трансформацій даної одиниці. Завдяки зберіганню історичної totoжності стає можливою спадкоємність мови та мовних структур, зберігається її основний змістовий та лінгвістичний потенціал.

Вивчення діахронічного варіювання саме на фразеологічному матеріалі цілком виправдане, тому що фразеологічний рівень характеризується високим ступенем варіювання /Б.О.Абрамов, сен-С.Н.Денисенко, В.П.Жуков, Е.О.Макаєв/.

Діахронічне варіювання - не єдино можливий спосіб розвитку фразеологізмів. Ще одним із способів виступає фразеологічна деривація, коли під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів порушується діахронічна totoжність варіантів ФО і з'являється новий фразеологізм.

Вивчення діахронічних варіантів ФО, що означали розумову діяльність людини, здійснювалось на чотирьох синхронних часових зрізах. Під синхронним часовим зрізом у роботі розуміється період у розвитку мови, що виділяється умовно за ознакою несуттєвості змін, що мали місце в цей час. Для аналізу застосовувались найбільш репрезентативні лексикографічні джерела цього періоду: I-й часовий зріз - початок XIX ст. /словник за редакцією Й.Кампе/; II-й часовий зріз - друга половина XIX ст. /словник за редакцією К.Ф.В.Вандера/; III-й часовий зріз - початок XX ст./словник за редакцією М.Хейне/; IV-й часовий зріз - друга половина XX ст./словники за редакцією Л.Е.Біновича та М.М.Гришина, Г.Дроздовського, Р.Клаппенбах/.

Вивчена група фіксувалась у кількості : на I-му часовому зрізі - 220 ФО; на II-му - 472 ФО; на III-му - 185 ФО; на IV-му - 567 ФО.

У зв'язку з необхідністю визначити ФО, що підлягали діа-

хронічному варіюванню через поняття "діахронічний варіант" був впроваджений термін діахронічний ряд, тобто сукупність розташованих у хронологічній послідовності діахронічних варіантів ФО. Беручи до відома необхідність розмежування плану вираження та плану змісту при аналізі варіювання, ми вважали за необхідне розрізнати формальний діахронічний ряд та семантичний діахронічний ряд, що утворювалися відповідно з діахронічних варіантів плану вираження та плану змісту. ФО, що складали основний об'єкт дослідження, утворювали 226 формальних та 166 семантичних діахронічних рядів різної довжини /від 2 до 4 діахронічних варіантів/. Кількість діахронічних семантичних рядів менша через відсутність дефініцій деяких фразеологізмів. Належність таких ФО до групи, що вивчалася, визначалась на засадах структурної та категоріальної тотожності такого фразеологізму з одиницями або їхніми варіантами з відомим значенням. •

Під діахронічне варіювання підпадали як форма /план вираження/, так і значення /план змісту/ ФО.

Під час дослідження було виявлено кількісні та якісні зміни форми фразеологізмів, що вивчалися. Кількісні зміни були пов'язані з процесами експлікування та імплікування ФО під час їх розвитку, тобто із розширенням чи скороченням їх компонентного складу : er ist nicht bei sich (WW; 2/687)¹ - er ist nicht ganz bei sich (WH; 1/326)²

При цьому переважала тенденція до розширення компонентного складу фразеологізмів. Експлікація ФО проходила здебільшого за рахунок прислівників, займенників, часток, сполучників

1. WW - словник за редакцією К.Вандера, II половина XIX ст.

2. WH - словник за редакцією М.Хейне, початок XX ст.

та займенників з прийменниками. Тенденція до скорочення компонентів у складі ФО позначалась на кількості іменників, дієслів, іменників з залежними словами та компонентів із структурою речення: er hat gryllen im kopff (WW, 2/137) - grillen haben (WH, 1/1249).

Серед якісних змін у складі ФО найбільш поширеною була субституція, тобто заміна одного компонента іншим. Субституція відбувалась як між компонентами, що належали до однієї частини мови, так і між компонентами, що належали до різних частин мови. Субституція між компонентами, що мали лексичне значення, проходила у більшості випадків між семантично близькими компонентами /синонімами; словами, що відносились до одного тематичного ряду; дієсловами, що відрізнялися лише префіксами і ін./: den rummel verstehen (WH, 3/172) - den Rummel kennen (WD, 5/2195)¹.

Для субституції компонентів, що належали до різних частин мови, було характерним таке: 1/у значущих частин мови відсутність зміни лексичного значення компонента: er ist schlau wie ein Thorschreiber (WW, 4/227) - der finkler ist ein schlauer (WH, 3/372); 2 /у службових частин мови збереження архісеми граматичного значення: - sich etwas nicht träumen lassen (WH, 3/1022) - das hätte ich mir nie träumen lassen (WK, 5/3775)²

Другим типом якісних змін у складі ФО були орфографічні модифікації компонентів, тобто якісні чи кількісні зміни їх орфографії, що не перешкождали пізнаванню цих компонентів та результат цих змін: an Shtok giehn (WW, 4/871) - am stocke gehen (WH, 3/829).

1. WD - словник за редакцією Г.Дроздовського, II полов. XX ст.

2. WK - словник за редакцією Р.Клапенбах, II половина XX ст.

Орфографічні модифікації відображали зміни, що проходили у орфографії німецької мови у XIX-XX ст. /заміна "th" на "t", "y" на "i" та ін/. Вони були пов'язані з намаганням авторів словника узгодити орфографію окремих компонентів ФО із сучасними для них орфографічними нормами та особистими поглядами /наприклад, написання іменників з маленької букви у словнику М.Хейне/.

Граматичні модифікації, третій тип якісних перетворень компонентів ФО, були пов'язані із зміною граматичної форми компонентів та не мали великого поширення: *das ist mir nicht im Träume eingefallen* (WC, 4/868)¹-*das wäre mir nicht im Traum eingefallen* (WB,S.575)².

Окреме місце у процесі діахронічного варіювання фразеологізмів групи займало утворення фразеологічних варіантів на кожному синхронному зрізі та зміни, що пов'язані із синхронним варіюванням: *die geringste, mindeste Ahnung haben* (WD, 1/93).

Аналіз ФО свідчить, що протягом періоду, що вивчався, фразеологізми групи утворювали лексичні, граматичні, квантитативні, фонетичні та змішані синхронні варіанти. При цьому процес синхронного варіювання охоплював все більшу кількість ФО /початок XIX ст. - 16,3% ФО групи, друга половина XX ст. - 48,8% досліджених фразеологізмів/.

Порівняння результатів аналізу синхронних варіантів та діахронічних процесів кількісних та якісних змін ФО, що означали розумову діяльність людини, дало можливість виявити такі спільні риси: 1) однакова спрямованість синхронного варіювання та діахронічних процесів змін ФО (кількісні та якісні характеристики компонентного складу фразеологізмів); 2) найже повний збіг частин мови та типів складних компонентів, що найбільш

1. WC - словник за редакцією Й.Кампе, початок XIX ст.

2. WB - словник за ред. Л.Е.Біновича, М.М.Гришина, II половина XX ст.

активні у процесах кількісних змін та утворенні квантитативних варіантів (прислівники, займенники, дієслова, іменники з прийменниками, займенники з прийменниками та ін.); 3) ідентичність основних типів семантичних відносин між лексичними синхронними варіантами та субститутами (синонімія та семантична близькість); 4) належність компонентів до однієї частини мови у переважній більшості випадків синхронного лексичного варіювання (96%) та субституції (82%).

Ці спільні риси свідчать про те, що синхронне та діахронічне варіювання - явища одного порядку.

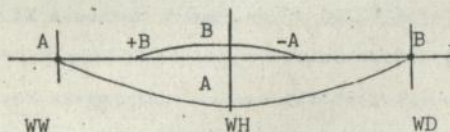
Характер зв'язку діахронічного та синхронного варіювання може бути простежений на конкретному прикладі однієї зміни у формі фразеологізму:

A - er ist schwer von Begriffen (WW, 1/463);

- schwer von begriffe, von begriffen sein (WH, 1/321);

B - schwer / langsam von Begriff sein (WD, 1/326).

Стадія синхронних варіантів

Граматична модифікація

Цей фразеологізм у другій половині XIX ст./словник Вандера-WW/ був зафіксований у формі А. При аналізі його фіксації у словнику другої половини XX ст./словник Дроздовського -WD - форма В/ відзначена зміна числа іменника, тобто граматична модифікація компонентного складу ФО. На проміжному етапі, у словнику Хейне /WH/ вказані обидва варіанти. Дійсно, зміни у мові,

на якій спілкуються мільйони людей, не відбуваються миттєво і певний проміжок часу /від появи варіанту В до зникнення варіанту А /обидва варіанти існують паралельно. Цей проміжок часу названо стадією синхронних варіантів. Саму наявність синхронних варіантів Ф0 у нові можна розглядати як своєрідну фіксацію конкретної зміни у формі фразеологізму, яка відбувається у певний час і на даний момент ще не є завершеною.

На підставі всього викладеного можна зробити висновок, що синхронне варіювання - це вияв діахронічного варіювання на конкретному синхронному зрізі. Стадія синхронних варіантів є обов'язковим етапом розвитку Ф0, яка передує будь-якій зміні фразеологізму у рамках його тотожності. Ф0, що у процесі діахронічного варіювання зазнають дії експлікування та імплікування, проходять стадію квантитативних варіантів. Фразеологізми, діахронічне варіювання яких виявляється у субституції чи інших якісних перетвореннях компонентів, проходять стадію лексичного, граматичного та іншого варіювання. Ф0, на які під час діахронічного варіювання одночасно впливали процеси якісних та кількісних змін компонентного складу, на стадії синхронних варіантів утворювали змішані варіанти. Змішані варіанти утворювались і у тому випадку, якщо на фразеологізм синхронно впливали кілька процесів якісних змін /наприклад, субституція та модифікації різних типів/.

У роботі проведено аналіз діахронічних структурних інваріантів досліджених Ф0. Були виявлені найбільш частотні діахронічні структурні інваріанти:

1/ sv¹/ відзначено у 40 Ф0/: den Handel verstehen (WW, 2/330) -

-
1. S - Іменник - Substantiv; A - Прикметник - Adjektiv;
pr - Прийменник Präposition; V - Дієслово - Verb.

den Handel verstehen (WB, S. 262);

2/ prSV /23 Ф0/: ich bin auf den Gedanken gekommen, verfallen
(WC, 2/247)-auf einen Gedanken kommen, verfallen
(WD, 3/957);

3/ заперечення SV та AV/кожен у 8 Ф0/:

er ist beschränkt (WW, 1/463) - er ist ein bisschen
beschränkt in seinen Ansichten (WD, 1/362);

er hat keine Grütze im Kopf (WW, 2/163) - der eine
scheints, hat nicht viel Grütze (WH, 1/1271);

4/ SprSV/5 Ф0/:

er hat grosse Rosinen im Kopfe (WW, 3/1731) -
(grosse) Rosinen im Kopf haben (WD 5/2179).

Дані різновиди діахронічних структурних інваріантів мали такі спільні властивості: 1/ малий кількісний склад /від 2 до 4 компонентів/; 2/ наявність основних частин мови /іменника та дієслова/; 3/ відсутність у більшості інваріантів синтаксично вираженого заперечення.

З метою вивчення діахронічного варіювання плану змісту Ф0, що означали розумову діяльність людини, був проведений семантичний аналіз фразеологічних значень досліджених одиниць. На 1-му /синхронному/ етапі аналізу проходило членування семантики Ф0, в результаті чого були виділені інтегральні та диференційні семи. Встановлено однорідність семантичної структури вивчених фразеологічних одиниць / див.схему 1/

Визначення інтегральних та диференційних сем, використані у роботі, збігаються з прийнятими у лінгвістиці /О.В.Бондарко, О.М.Кузнецов, О.В.Кунін/. До потенційних сем ми відносимо периферійні диференційні семи, що мають потенційну властивість до змін під час історичного розвитку Ф0. Ці семи розрізняють

семантими діахронічних варіантів ФО.

Схема 1.

Семантична структура ФО, що означали розумову діяльність /РД/ людини.

<u>Тип сем</u>	<u>I підгрупа "Процеси РД"</u>	<u>II підгрупа "Оцінка РД"</u>
Інтегральні I рівня	" процесуальність "	" ознаковість "
Інтегральні II рівня	Результат РД позитив. негативн.	Оцінка стану РД позитивна негативна
Інтегральні III рівня	Різні процеси	Оцінювані стани
	Думати Знати Розуміти Не думати Не знати Не розуміти	Бути розум. Бути дурн. Бути божевіллям Бути дуже розумним Мати прихити Бути у здоро-вону глузді
Диференційні семі	Окремі фразеологічні одиниці	
Потенційні семі	Діахронічні варіанти ФО	

На II-му /діахронічному/ етапі аналізу було здійснене порівняння семантем ФО, що варіювались. Результати цього етапу засвідчили, що в процесі діахронічного варіювання мали місце такі перетворення фразеологічного значення: а) відносно незавершені модифікації семантики; б) відносно завершені зміни значення.

Семантика фразеологізмів, які змінювались, складалась з двох частин: а) константної, що залишалась незмінною на всіх часових зрізах, - діахронічного семантичного інваріанта; б) варійованої, яка на різних часових зрізах не однакова.

Єдиною відносно незавершеною модифікацією фразеологічного значення було перегрупування потенційних сем:

- nicht richtig im Kopfe sein - "seines Verstandes nicht recht mächtig sein, verrückt sein" (WC,2/1007);
- er ist nicht richtig im Kopfe - "Zerrütung oder Störung der Verstandeskräfte merken lassen" (WW, 2/1528);
- im Kopf nicht (ganz) richtig sein-"geistesgestört sein"

У випадку даної модифікації діахронічний семантичний інваріант складала інтегральні та диференційні семи.

Змінювану частину складала потенційні семи.

Першим типом відносно завершених модифікацій фразеологічної семантики була зміна ступеню інтенсивності ознаки або дії, що складала основу значення: er weiss weder giks noch gaks davon - "er weiss gar nichts davon" (WC, 2/214) - er weiss weder Gix noch Gax -"ist sehr unwissend" (WW,4/105)

При цьому ступінь інтенсивності міг збільшуватись чи зменшуватись: - er weiss nichts von hott, noch von har - "er weiss nicht was links oder rechts ist, ist ganz unwissend" (WC,2/791)-er weiss weder Hott noch Hist (schwodde)-"Die Sache nicht anzugreifen verstehen"

Змінюваною частиною семантики у цих випадках були потенційні семи, що вказували на ступінь інтенсивності ознаки чи дії. Діахронічним семантичним інваріантом, - все фразеологічне значення, крім наведених вище сем.

Іншим типом відносно завершених перетворень фразеологічної семантики була зміна кількості окремих значень/у багатозначних та однозначних фО/.

Під час семного аналізу /II-й етап/ було відзначено збільшення і зменшення кількості окремих значень у структурі багатозначних та однозначних /якщо вони ставали багатозначними/ фО:

- etwas im Kopfe haben - "1) es gemerkt, behalten haben,

es inne haben, wissen; 2) ein wenig betrunken sein, seines Verstandes nicht mächtig, sich seiner nicht recht bewusst sein, weil der Wein in den Kopf gestiegen ist oder ihn einnimmt" (WK, 2/1007);

- etwas im kopfe haben - "mehrdeutig von Betrunkenen, Verrückten, Sorgenvollen" (WH, 2/433);

- er hat es im Kopf - "ist geistesgestört" (WK, 3/2193).

У подібних випадках діахронічного варіювання фразеологічної семантики діахронічний семантичний інваріант утворювали значення, що входили до складу семантики Ф0 до і після діахронічних змін, а змінювану частину - значення, які з'являлись або зникали.

Останній тип відносно завершених семантичних перетворень- поява або зникнення різних відтінків значення. У роботі, що реферується, пропонується таке визначення відтінку значення - це мінімальне додаткове значення, що накладається на основне значення і найчастіше передається однією семою:

- den braten riechen - "etwas merken" (WH, 1/478);

- den Braten riechen - "(ugs) etw schon im voraus merken; ahnen, was an Unangenehmen auf jmdn zukommt oder wo sich eine ... Möglichkeit bietet" (WD, 1/425).

Семантично такі відтінки свідчили про появу чи зникнення якої-небудь додаткової прикмети, на різні часові, причинно-наслідкові та інші відношення.

У Ф0, у значенні яких з'являлись та зникали додаткові відтінки, константною частиною семантики було основне значення, а змінною - відтінки значення.

У частини фразеологізмів, які підлягали діахронічному варіюванню, мали місце комплексні семантичні перетворення, тоб-

то декілька семантичних змін одночасно.

Найбільш частотним було сполучення зміни кількості значень з перегрупуванням потенційних сем: - Bescheid wissen - "mit der Sache, an einem Ort bekannt sein" (WC, 1/479); - bescheid wissen "Hinsicht, Kunde" (WH, 1/373); - Bescheid wissen - "1. von etw Kenntnis haben, unterrichtet sein; 2. sich auskennen, etw. gut kennen" (WD, 1/360).

Крім того, частотними були такі комбінації семантичних змін: 2/ поява та елімінація відтінків - перегрупування потенційних сем основного значення:

- nun geht mir ein Licht auf - "nun kenn ich den wahren Grund" (WW, 3/119);
- einem geht ein Licht auf - "er erlangt Erkenntnis, Einsicht" (WH, 2/642);
- jmdm geht ein Licht auf - "(ugs) jmd versteht, durchschaut plötzlich etwas" (WD, 4/1674);

3/ зміна кількості значень - зміна ступеня інтенсивності ознаки: - einen Schuss haben - "ein wenig närrisch sein"

(WC, 4/301);

- einen Schuss haben (bekommen) - "von Betrunkenen, auch närrisch sein oder werden" (WW, 4/394).

У випадку кількох семантичних модифікацій діахронічним семантичним інваріантом були:

- 1/ інтегральні та диференційні семи значення /якщо мали місце перегрупування сем або зміна ступеню інтенсивності ознаки;
- 2/ інтегральні та диференційні семи основного значення / у випадку зміни кількості значень /.

Змінюваною частиною фразеологічного значення виступали:

- 1/ різні потенційні семи значення;

- 2/ нові значення або значення, що зникали;
- 3/ відтінки, що додавалися або зникали.

Розгляд діахронічного варіювання плану змісту Ф0 був би неповним без аналізу семантичних моделей даних фразеологізмів та впливу, що на них нав процес діахронічного варіювання. Семантичні моделі вивчалися на матеріалі Ф0 підгрупи "Оцінка розумової діяльності", оскільки:

- 1/ до цієї підгрупи належало близько 60% фразеологізмів;
- 2/ для Ф0 цієї підгрупи властива різноманітність образів, тобто більша кількість семантичних моделей.

Під семантичною моделлю у роботі розуміється логіко-асоціативний інваріант, що має вихід у певне значення /А.М.Золотова/.

Під час дослідження семантичних моделей на першому етапі аналізу були виділені відносно великі групи семантичних моделей, що мали антропоморфну, зооморфну або предметну спрямованість.

Діахронічне варіювання головним чином впливало на тривалість існування семантичних моделей у мові та їх продуктивність. Виходячи із ступеня впливу діахронічного варіювання на тривалість існування семантичних моделей, можна виділити такі їх типи: 1/ ступінь впливу мінімальний - стабільні семантичні моделі, що функціонували на всіх або на більшості часових зрізів; 2/ середній ступінь - відносно стабільні моделі, зафіксовані на двох часових зрізах; 3/ ступінь впливу максимальний - нестабільні семантичні моделі, що утворювали Ф0 на одному часовому зрізі.

Продуктивність семантичних моделей, тобто їх здатність утворювати фразеологізми у певний відрізок часу, розглядалась не у плані породження, а у плані опису. Продуктивними вважались семантичні моделі, якщо на одному часовому зрізі існувало не менше 3 ФО, утворених за цією моделлю.

Встановлено зв'язок між тривалістю існування семантичних моделей у нові та їх продуктивністю / із 22 продуктивних моделей 13 були стабільними, а 6 - відносно стабільними /.

Аналіз продуктивних семантичних моделей дав можливість встановити найбільш стійкі асоціації, які носії німецької мови у ХІХ-ХХ ст. пов'язували із явищем, що вивчалось /оцінка розумової діяльності людини/.

При негативній оцінці РД найбільш частотними були такі асоціації: різні недоліки у роботі голови, мозку, явище порушення норми, порівняння з тваринами та неістотами.

Для позитивної оцінки розумової діяльності використовувались такі асоціації: що-небудь розуміти, знати; мати що-небудь на /в/ чомусь, належати до якої-небудь професії.

Розгляд семантичних моделей завершив дослідження діахронічного варіювання плану вираження та плану змісту ФО.

Таким чином, відповідно до мети та завдань даного дослідження були детально висвітлені особливості та тенденції розвитку семантики та структури фразеологізмів у контексті загальномовного розвитку. Показано, що діахронічне варіювання є основним способом існування ФО, який робить можливим при постійному розвитку одиниці збереження всіх її суттєвих характеристик, що відображають найбільш абстрактні категорії логіки та мислення.

Звичайно, дослідження не висчерпує усієї різноманітності порушених у ньому проблем. Цікавим та перспективним здається вивчення діахронічного варіювання фразеологічних одиниць іншої мови та зіставний аналіз одержаних результатів. Як подальший шлях дослідження діахронічного варіювання німецької мови може розглядатись вивчення цього процесу на матеріалі інших мовних систем /лексичної, граматичної та синтаксичної/.

Основні положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. О некоторых тенденциях развития фразеологической системы немецкого языка в XIX-XX вв // Методические и лингвистические основы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах/ Тез.региональн.конф. - Донецк: Донецк.гос.ун-т, 1991. - С.91-92.
2. Експлікація та імплікація компонентного складу фразеологічних одиниць німецької мови // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної системи германських та романських мов: Тези конф. - Київ: КДПІМ, 1992. - С.121-124.
3. О характере связи фразеологического варьирования и процесса развития фразеологических единиц // Наука. Виховання. Екологія: 36.наук.пр./ Ізм. держ. пед. ін-т; Нижньодунайськ. ун-т. - Ізмаїл - Галац, 1993. - С. 58-59.
4. Качественные модификации компонентного состава фразеологизмов, обозначающих мыслительную деятельность человека. - Киев, 1994. - 11 с. - Деп. в ГНТБ України. - № 61 УК от 03.01.1995.
5. Диахроническое варьирование плана содержания ФЕ. - Киев, 1994. - 22 с. - Деп. в ГНТБ України. - № 60 УК 95 от 03.01.1995.

Межубовский М.Р. Структурно-семантические видоизменения фразеологизмов в XIX - XX вв как проявление диахронического варьирования языка / на материале немецких глагольных фразеологизмов, обозначающих мыслительную деятельность человека /.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 - германские языки, Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 1994.

Защищается на основе 2 статей, 3 тезисов, отражающих содержание исследования изменений в плане выражения и в плане содержания фразеологизмов в XIX-XX вв. Установлено, что данные преобразования ФЕ являлись отражением диахронического варьирования языка.

Mezhubovski M.R. Structural and Semantic Phraseological Units Transformations in the 19th-20th centuries as Diachronic variability of the German Language (German verbal Idioms about Human Mental Activity).

The dissertation meets the requirements for the Candidate academic degree in Philology, speciality 10.02.04 - Germanic Languages. It is submitted for evaluation at the Kyiv State Linguistic University, Kyiv, 1995.

The dissertation deals with the meaning and linguistic structure of the German idioms in the diachronic perspective. Idiom transformations reflect the dynamics of the diachronic variability of the language as a whole.

Ключові слова : діахронічне / синхронне / варіювання, діахронічна семантична / структурна / тотожність, інваріант, варіант, імплікування, експлікування, орфографічні / граматичні / модифікації, перегрупування сем.

Підп. до друку 2 03.05 . Формат 60×84^{1/16}.
Папір друк. № . Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 116
Умовн. фарбо-відб. 122 . Обл.-вид. арк. 10 .
Тираж 100 . Зам. № 5-166А

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

440180

AB 32.326